

Ключові події, виклики та тенденції

Ключовими проблемами доступу до правосуддя у 2022 році стало недодержання розумних строків судового розгляду справ, порушення процесуальних прав під час досудового розслідування, неналежне виконання судових рішень та рішень інших органів (посадових осіб), обмеження доступу до судових рішень.

Наявні проблеми в частині гарантування кожному права на справедливий суд констатовано вчергове і ЄСПЛ. Станом на кінець 2022 року на розгляді ЄСПЛ проти України перебувало 10 400 заяв. Загалом у 2022 році ЄСПЛ ухвалив 144 рішення у справах проти України, з них у 21 рішенні констатовано порушення положень статті 6 Конвенції (право на справедливий суд).

Також у Заключних зауваженнях Комітету ООН до 8-го періодичного звіту України щодо виконання Міжнародного пакту про громадянські та політичні права від 09.02.2022 р. Комітет висловив своє занепокоєння щодо гарантування кожному в Україні права на справедливий і публічний розгляд справи компетентним, незалежним і безстороннім судом. Зокрема, це пов'язано з відсутністю заходів щодо повного забезпечення незалежності суддів

та прокурорів; відсутністю прозорих процедур призначення та звільнення прокурорів; проблемами, що виникають у процесі службової атестації суддів; недостатнім числом суддів у державі, що призводить до затримок і позбавлення значної кількості громадян доступу до правосуддя. Комітет також висловив стурбованість повідомленнями про осіб, включно з неповнолітніми, які перебувають під вартою до суду протягом тривалих періодів часу, що суперечить положенням Пакту.

Проблемою в національній правовій системі продовжує залишатися **неможливість забезпечення справедливого судочинства внаслідок відсутності повноважної Вищої ради правосуддя (ВРП)**. Відповідно, питання відсутності належного кадрового забезпечення судової системи впливає на дотримання процесуальних строків при розгляді цивільних та адміністративних справ. Окрім цього, питання забезпечення ефективного правосуддя також залежить від можливості притягнення до відповідальності осіб, що здійснюють правосуддя.

Рішенням ВРП ще з 05.08.2021 р. зупинено розподіл між членами ВРП скарг щодо дисциплінарного проступку судді (дисциплінарних скарг), поданих відповідно до Закону України «Про судоустрій і статус суддів».

Оскільки судова гілка влади є незалежною та не може контролюватись будь-яким іншим національним органом державної влади окрім ВРП, відсутність діяльності останньої породжує правову безкарність для суддів під час розгляду ними судових справ.

Вирішення вказаної проблеми залежить значною мірою від функціонування спеціалізованого органу, відповідального за кадровий добір судової системи та розгляд дисциплінарних проваджень щодо суддів — ВРП, початок діяльності якої дасть змогу забезпечити для громадян право на справедливий і публічний розгляд справи упродовж розумного строку.

Водночас спробою вирішити проблему надмірної тривалості цивільного, господарського та адміністративного провадження стало внесення Кабінетом Міністрів України до парламенту законопроекту «Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо вирішення проблеми надмірної тривалості цивільного, господарського та адміністративного провадження» (реєстр. № 8083). Проте дієві механізми дотримання права на розгляд справи протягом розумного строку все ж відсутні.

Окрім цього, невирішеною проблемою і в 2022 році залишилось **неналежне фінансування судової системи та недоукомплектованість судів судьями**.

Законом України від 16.10.2019 № 193-IX «Про внесення змін до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» та деяких законів України щодо діяльності органів суддівського врядування» було достроково припинено повноваження всіх членів ВККС України. Як наслідок, всі оголошені та незавершені ВККС України конкурси фактично зупинилися до невизначеної дати. Починаючи з листопада 2019 року будь-який добір суддів та заміщення вакантних посад через відсутність повноважного складу ВККС України не здійснювався. 05.08.2021 набрав чинності Закон України від 13.07.2021 № 1629-IX «Про внесення змін до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» та деяких законів України щодо відновлення роботи Вищої кваліфікаційної комісії суддів України», яким передбачено відновлення роботи ВККС України шляхом утворення Конкурсної комісії за участю міжнародних експертів для

проведення конкурсу на зайняття посади члена ВККС України.

ВРП 17.09.2021 призначено перший склад Конкурсної комісії, яка повинна була здійснити відбір членів ВККСУ. Конкурсна комісія розпочала офіційну роботу лише на початку 2022 року. Проте Головою Конкурсної комісії 24.02.2022 р. було повідомлено про тимчасове призупинення роботи Комісії у зв'язку з введенням воєнного стану в Україні, і лише 13.07.2022 р. Конкурсна комісія з добору кандидатів на посади членів ВККС України вперше з початку повномасштабного вторгнення Росії в Україну провела офіційне засідання та було розпочато процедуру конкурсного добору. На кінець 2022 року формування ВККС України не було завершено.

Варто зауважити, що протягом останніх років у судовій системі спостерігається дефіцит суддів, які вправі здійснювати правосуддя; як наслідок, суди є перевантаженими, що часто призводить до порушення розумних строків вирішення судових спорів.

Ба більше, у 2022 році уся судова система зіштовхнулася з проблемою належного забезпечення матеріальними ресурсами для здійснення правосуддя. Так, почастишали випадки інформування судами про відсутність можливості надсилання ними судових повісток, повідомлень та іншої інформації із суду, в тому числі процесуальних документів поштовим зв'язком у зв'язку із недофінансуванням щодо витрат, пов'язаних з відправленням поштової кореспонденції; через повномасштабне військове вторгнення Російської Федерації 24 лютого 2022 року вагому частину приміщень судів знищено або пошкоджено, а також неналежним є рівень фінансування фонду оплати праці працівників апаратів судів.

Вартує уваги той факт, що на кінець 2022 року кількість осіб, повноваження судді яких припинено у зв'язку із закінченням п'ятирічного строку призначення та стосовно яких не завершено кваліфікаційне оцінювання, становить 290 осіб, з яких 4 особи не склали присягу судді та не зараховані до штату суду. Водночас у таких осіб залишається статус судді, внаслідок чого вони продовжували у 2022 році щомісячно отримувати суддівську винагороду за рахунок коштів Державного бюджету у визначених Законом України «Про судоустрій і статус суддів» розмірах посадового окладу. Зокрема, загальний розмір нарахованої та виплаченої у 2022 році суддівської винагороди суддям, повноваження яких припинились у зв'язку із закінченням п'ятирічного строку, становив 309,6 млн грн, з яких: у місцевих загальних судах — 272,7 млн грн, у місцевих адміністративних судах — 21,3 млн грн та у місцевих господарських судах — 15,6 млн грн.

У 2022 році до проблем кадрового забезпечення місцевих судів та відсутності механізму дисциплінарної відповідальності суддів, які не були вирішені шляхом відновлення конституційних функцій ВРП та її органів, додалися нові, **викликані воєнним станом**.

З початком повномасштабного військового вторгнення РФ на територію України судова система України стикнулася з безліччю організаційних, матеріально-технічних і процесуальних проблем, які необхідно якнайшвидше вирішити для забезпечення належного здійснення правосуддя в судах усіх юрисдикцій.

Внаслідок бойових дій Російської Федерації зруйновано 12 приміщень судів (2 приміщення зруйновано частково) та 97 приміщень судів пошкоджено частково: вибиті вікна, в деяких

відсутнє електропостачання, теплопостачання, водопостачання, пошкоджено стелю, внутрішні двері, зазнали руйнування внутрішні перегородки між кабінетами, пошкоджені зали судових засідань тощо. У деяких будівлях місцевих судів на початку бойових дій були вибиті або пошкоджені вікна, а вже згодом будівлі зазнали додаткових пошкоджень. Найбільше пошкоджено/зруйновано приміщень судових установ у Харківській (20 приміщень), Миколаївській (18 приміщень), Донецькій (15 приміщень) та Херсонській (14 приміщень) областях.

Водночас протягом місяця після звільнення тимчасово окупованих територій Російською Федерацією Київської, Житомирської, Чернігівської, Сумської областей майже всі суди зазначених областей, приміщення яких були пошкоджені, відновили свою діяльність. Водночас Бородянський районний суд Київської області, будівлю якого знищено внаслідок бомбардувань, з травня 2022 року розміщено в новому орендованому приміщенні.

Запровадження правового режиму воєнного стану спричинило **зміну підсудності розгляду справ судами**, які знаходяться на тимчасово окупованих територіях, на територіях, де ведуться активні бойові дії або прилеглих до них територіях.

Верховною Радою України внесено зміни до окремих законодавчих актів та передано частину повноважень непрацюючої ВРП Голові Верховного Суду. Через відсутність можливості здійснення правосуддя на тимчасово окупованих територіях України, а також у пошкоджених або повністю зруйнованих судах, за розпорядженнями Голови Верховного Суду протягом року було змінено територіальну підсудність судових справ 80 судів. Як наслідок, судові справи повторно передані на автоматичний розподіл у судах, яким визначено підсудність, а їх розгляд розпочато заново. Це негативно вплинуло на додержання права на судовий розгляд справи упродовж розумного строку, гарантованого статтею 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод.

Водночас зі змісту звернень до Уповноваженого було встановлено, що під час зміни територіальної підсудності судів та передачі судових справ до визначених судів, місцезнаходження яких перебуває на території, вільній від ведення бойових дій, мають місце випадки порушення прав громадян на доступ до правосуддя, внаслідок неналежного виконання працівниками відповідних судів своїх посадових обов'язків.

Обмеження доступу до правосуддя внаслідок неналежної організації зміни територіальної підсудності судів здійснюється внаслідок втрати судових справ, неможливості віднайти матеріали судових справ або ж деяких процесуальних документів.

Причиною зазначених вище порушень вбачається відсутність нормативно-правового акта, який регламентував би порядок здійснення передачі судових справ у випадку зміни територіальної підсудності розгляду судових справ.

Окрім цього, Законом України «Про внесення змін до деяких законів України щодо діяльності приватних виконавців та примусового виконання судових рішень, рішень інших органів (посадових осіб) у період дії воєнного стану» від 27.07.2022 р. № 2455-IX **введено мораторій на планові та позапланові перевірки діяльності приватних виконавців** під час дії воєнного стану.

Неможливість проведення перевірок діяльності приватних виконавців та відсутність механізму притягнення приватних виконавців до дисциплінарної відповідальності зумовили систематичне порушення правил професійної етики приватними виконавцями та невиконання або неналежне виконання ними своїх обов'язків.

Воєнний стан вплинув і на **доступ до судових рішень**. Відповідно до частини 2 статті 2 Закону України «Про доступ до судових рішень» усі судові рішення є відкритими та підлягають оприлюдненню в електронній формі не пізніше наступного дня після їх виготовлення і підписання, крім ухвал про арешт майна та тимчасовий доступ до речей та документів у кримінальних провадженнях, які підлягають оприлюдненню не раніше дня їх звернення до виконання. Обмеження або відтермінування загального доступу до електронних ресурсів ЄДРСР з інших підстав, ніж це визначено законами України «Про доступ до судових рішень», «Про державну таємницю», не допускається.

Водночас з 24 лютого по 20 червня 2022 року повний загальний доступ до ЄДРСР було обмежено, а також доступ до таких сервісів вебсайту як «Судова влада України», «Стан розгляду справ», «Список справ, призначених до розгляду», які містили відомості про день, час, місце проведення судового засідання у справі. Випадки обмеження загального доступу до судових рішень в ЄДРСР трапляються дотепер.

Реагування на випадки порушень прав людини та громадянина

Процесуальні права в цивільному та адміністративному судочинстві

Протягом 2022 року надійшло 670 звернень, у яких містилося 790 повідомлень про порушень прав людини під час здійснення адміністративного, цивільного судочинства, а також на стадії виконання судових рішень.

Також упродовж року надходили звернення під час здійснення повноважень працівниками правоохоронних органів у справах про адміністративні правопорушення, серед яких 298 — щодо процесуальних порушень під час розгляду судових справ, 153 — щодо неналежного виконання працівниками правоохоронних органів своїх посадових обов'язків та зловживання наданими таким працівникам правами, 77 — щодо протиправної бездіяльності органів та осіб, відповідальних за виконання судових рішень та інших рішень, що підлягають примусовому виконанню.

Як зазначалося вище, через відсутність дієвих механізмів дотримання права на розгляд справи протягом розумного строку, реагування Уповноваженого пов'язані саме з цим питанням.

У вересні 2022 року до Уповноваженого звернулася громадянка С. щодо порушення суддею Дзержинського районного суду м. Харкова розумних строків розгляду її справи (понад два роки). Заявиця наголошувала, що з 2020 року у провадженні Дзержинського районного суду м. Харкова перебуває на розгляді цивільна справа за її позовом про скасування наказу про звільнення, поновлення на роботі, стягнення суми середнього заробітку за час вимушеного прогулу.

За результатами перевірки, проведеної Уповноваженим, 03.12.2022 р. Дзержинський районний

суд м. Харкова надав Уповноваженому відповідь про відсутність ухваленого рішення по зазначеній судовій справі.

Таким чином, громадянка С. понад 2 роки не може захистити свої права в суді, внаслідок необґрунтованого затягування строків розгляду справи.

Поряд зі зміною територіальної підсудності судів має місце отримання Уповноваженим 29 повідомлень про порушення прав громадян на доступ до правосуддя, внаслідок неналежного виконання працівниками відповідних судів своїх посадових обов'язків.

У низці звернень до Уповноваженого порушувалося питання сприяння в належній передачі судових справ для можливості доступу до правосуддя.

У вересні 2022 року до Уповноваженого звернулася громадянка Т. щодо тривалого судового розгляду цивільної справи Пологівським районним судом Запорізької області, провадження в якій було відкрито за її позовом. З метою недопущення порушення права заявниці на доступ до правосуддя Уповноваженим було розпочато провадження, в межах якого було встановлено зміну, відповідно до розпорядження Голови Верховного Суду, територіальної підсудності справи заявниці. Уповноваженим було надіслано запити до Орджонікідзевського районного суду Запорізької області та Солонянського районного суду Дніпропетровської області з метою встановлення факту передачі до вказаних судів матеріалів справи. У відповідь суди поінформували про те, що матеріали справи ними отримані не були.

Уповноваженим проводилася перевірка питання сприяння у належній передачі судових справ для можливості доступу до правосуддя. У грудні 2022 року Уповноважений звернувся до ДСА України з метою з'ясування інформації в частині правового регулювання порядку передачі судових справ у випадку зміни територіальної підсудності судів під час дії воєнного стану.

За інформацією, отриманою від ДСА України, поінформовано, що розпорядженням Голови Верховного Суду від 13.03.2022 р. № 6/0/9-22 судам першої та апеляційної інстанції надано рекомендації на випадок захоплення населеного пункту та/або суду чи безпосередньої загрози його захоплення. Вивезення справ відбувається за умови наявності такої можливості, зокрема це стосується справ, які перебувають у провадженні суддів, або хоча б здійснити вивезення найбільш важливих (резонансних) справ, матеріалів кримінальних проваджень, у яких особа тримається під вартою; проваджень щодо неповнолітніх; проваджень щодо особливо тяжких злочинів; інших справ, розгляд яких може мати істотне значення для прав учасників процесу. Якщо ж така можливість відсутня — забезпечити зберігання справ у сейфах у приміщенні суду.

Отримана інформація, з одного боку, свідчить про наявність певного механізму дій для збереження матеріалів судових справ, однак такий механізм не можна вважати дієвим з

погляду практичної реалізації, оскільки він переважно містить абстрактні, оціночні категорії, застосування яких лежить у площині дискреційних повноважень працівників відповідного суду.

Водночас напрацювання проекту нормативно-правового акту щодо питання передачі судових справ з судів, розташованих на територіях ведення бойових дій, територіальна підсудність яких зазнала змін, є нагальним питанням, що прямо кореспондується з превенцією порушення права на доступ до правосуддя, передбаченого статтею 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод.

Забезпечення можливості виконання судових рішень є невід'ємною складовою права на справедливий суд, оскільки виконавче провадження є завершальною стадією судового процесу. Протягом 2022 року до Уповноваженого надійшло 45 звернень щодо невчинення приватними виконавцями визначених Законом України «Про виконавче провадження» дій, спрямованих на виконання судових рішень.

Уповноважений неодноразово звертався до Мін'юсту з метою вирішення питання притягнення до відповідальності приватних виконавців за конкретними зверненнями, однак фактором, який не дозволяє здійснити будь-які дисциплінарні заходи щодо зазначених осіб є саме мораторій на проведення перевірок приватних виконавців, про що йшлося вище.

У серпні 2022 року до Уповноваженого надійшли скарги громадянина С. щодо бездіяльності та протиправних дій приватного виконавця виконавчого округу Полтавської області. У своїх скаргах заявник повідомляє, що за виконавчим провадженням заявник здійснив фактичне виконання в повному обсязі рішення згідно з виконавчим документом — виконавчим написом нотаріуса, зокрема сплатив виконавчий збір і винагороду приватного виконавця, але виконавче провадження залишається незакритим.

Також у жовтні 2022 р. до Уповноваженого надійшла скарга громадянки К. щодо бездіяльності приватного виконавця виконавчого округу Одеської області, що полягає у незавершенні виконавчого провадження, за яким було здійснено фактичне виконання.

За скаргами заявників Уповноваженим на адресу Мін'юсту неодноразово направлялися листи для проведення перевірок та вжиття заходів реагування. Однак Міністерство юстиції України інформувало, що відповідно до підпункту 3 пункту 61 розділу IV «Прикінцеві та перехідні положення» Закону України «Про органи та осіб, які здійснюють примусове виконання судових рішень і рішень інших органів» під час дії воєнного стану планові та позапланові перевірки діяльності приватних виконавців не проводяться.

Такі перевірки будуть проведені Міністерством юстиції України після припинення або скасування воєнного стану за письмовим зверненням учасника виконавчого провадження.

Вищевказане свідчить про необхідність відновлення проведення планових і позапланових перевірок, які відповідно до підпункту 3 пункту 61 розділу IV «Прикінцеві та перехідні

положення» Закону України «Про органи та осіб, які здійснюють примусове виконання судових рішень і рішень інших органів» були призупинені на час дії воєнного стану.

Відтак, Уповноваженим у грудні 2022 року надіслано подання до Мін'юсту з метою вжиття заходів, спрямованих на внесення змін до Закону України «Про органи та осіб, які здійснюють примусове виконання судових рішень і рішень інших органів» шляхом скасування дії підпункту 3 пункту 61 розділу IV «Прикінцеві та перехідні положення» Закону в частині скасування мораторію на проведення планових і позапланових перевірок діяльності приватних виконавців.

На це подання Міністерство юстиції України надало роз'яснення про наявність альтернативного механізму впливу на процес здійснення приватним виконавцем своєї діяльності в умовах воєнного стану. Зокрема, відповідно до підпункту 4 пункту 61 розділу IV «Прикінцеві та перехідні положення» Закону № 1403-VIII під час дії воєнного стану, введеного відповідно до Закону України «Про правовий режим воєнного стану», діяльність приватного виконавця може бути зупинена строком на один місяць на підставі наказу Міністерства юстиції України за поданням керівника структурного підрозділу Мін'юсту, що забезпечує реалізацію державної політики у сфері примусового виконання рішень, з погодженим не менше ніж п'ятьма членами Дисциплінарної комісії, у разі виявлення ознак грубого порушення (мотивоване обґрунтування грубості порушення визначається у тексті наказу) приватним виконавцем вимог законодавства щодо примусового виконання рішень під час виконання ним професійних обов'язків.

Також, відповідно до абзацу сімнадцятого пункту 102 розділу XIII «Прикінцеві та перехідні положення» Закону 1404-VIII, у період дії воєнного стану постанова або інший процесуальний документ (або їх частина), винесені у виконавчому провадженні приватним виконавцем, якщо вони суперечать вимогам законодавства щодо примусового виконання рішень, можуть бути скасовані за зверненням сторони виконавчого провадження або особи, права якої порушені, постановою керівника структурного підрозділу Міністерства юстиції України, що забезпечує реалізацію державної політики у сфері примусового виконання рішень, або особи, що виконує його обов'язки, крім випадків, якщо наявна інформація про судове провадження, ініційоване особою, яка подала звернення, у зв'язку зі спором між тими самими сторонами з такого самого предмета і з тієї самої підстави.

Крім того, у період дії воєнного стану приватний виконавець за заявою сторони виконавчого провадження або з власної ініціативи, за умови наявності об'єктивних підстав, має право своєю постановою скасувати постанову чи інший процесуальний документ (або їх частину), винесені ним у виконавчому провадженні (абзац вісімнадцятий пункту 102 розділу XIII «Прикінцеві та перехідні положення» Закону 1404-VIII).

Пунктом 1 розділу V Порядку проведення перевірок діяльності органів державної виконавчої служби, приватних виконавців, затверджений наказом Мін'юсту від 22.10.2018 № 3284/5, зареєстрованим в Мін'юсті 22.10.2018 за № 1195/32647 встановлено, що в період дії воєнного стану Міністерство юстиції України здійснює перевірку дотримання приватним виконавцем вимог законодавства щодо примусового виконання рішень під час виконання ним професійних обов'язків на підставі відомостей автоматизованої системи виконавчого провадження.

Проте такі механізми перевірки діяльності приватних виконавців у період дії воєнного стану під час здійснення примусового виконання рішень не можуть вважатись достатньо ефективними та такими, які матимуть наслідком їх використання, застосування до виконавців, які допустили порушення вимог законодавства про виконавче провадження, заходів дисциплінарного впливу. Призупинення діяльності приватного виконавця строком на один місяць не тягне за собою жодних заходів впливу з метою недопущення повторного вчинення порушень.

Можливість приватним виконавцем на підставі власної ініціативи здійснити скасування своїх же постанов не може вважатись ефективним механізмом, оскільки в такому випадку відбувається поєднання в одній особі суб'єкта, який приймає рішення щодо вжитих ним же заходів, спрямованих на виконання судового рішення.

Інформація щодо того, що Мін'юст здійснює перевірку дотримання приватним виконавцем вимог законодавства щодо примусового виконання рішень під час виконання ним професійних обов'язків на підставі відомостей автоматизованої системи виконавчого провадження, дійсно має місце, проте таке використання автоматизованої системи виконавчого провадження відбувається з метою отримання інформації щодо поточного стану виконавчого провадження, що підтверджується результатами перевірок, які були здійсненні Уповноваженим. Міністерством юстиції України лише надавалась інформація із автоматизованої системи виконавчого провадження щодо стану виконання виконавчих проваджень, і така інформація хоча і містила деякі відомості, які свідчать про невчинення чи несвоєчасне вчинення певних виконавчих дій, однак жодним чином не мала наслідком застосування дисциплінарних стягнень щодо приватних виконавців, що могло б запобігти вчинення повторного порушення в майбутньому.

Враховуючи вищенаведене, альтернативний механізм, запропонований Мін'юстом, на противагу повноцінному відновленню проведення перевірок діяльності приватних виконавців, не може вважатись ефективним та таким, що запобігає протиправній бездіяльності приватних виконавців або ж спонукає їх до сумлінного виконання своїх обов'язків.

Процесуальні права в кримінальному провадженні

Упродовж 2022 року з питань додержання прав у кримінальному провадженні розглянуто 1545 усних і письмових звернень з повідомленнями про 3 628 порушення, серед яких про порушення: права на судовий захист прав і свобод людини і громадянина — 1 340; права на ефективне та у розумні строки здійснення досудового розслідування — 597 і незаконне закриття кримінального провадження — 68; прав працівниками правоохоронних органів — 1 003; права на реєстрацію заяв і повідомлень про кримінальні правопорушення в ЄРДР — 153; права на справедливий упродовж розумного строку судовий розгляд кримінального провадження — 114; на належне виконання судових рішень — 19.

За інформацією про порушення процесуальних прав у кримінальному провадженні, а саме права на ефективне здійснення досудового розслідування, виконання процесуальних дій та прийняття процесуальних рішень у розумні строки, на виконання судового рішення у кримінальному провадженні, до уповноважених органів внесено 5 подань Уповноваженого, надсилались запити, листи про проведення перевірок, службових розслідувань, вжиття заходів реагування.

За результатами розгляду документів Секретаріату Уповноваженого поновлено процесуальні права понад 60 осіб, зокрема прокурорами скасовано 10 постанов про закриття кримінальних проваджень, прийнято 13 інших процесуальних рішень та вчинено процесуальні дії з метою поновлення права на ефективне досудове розслідування (про зміну підслідності, закриття кримінального провадження, зміну групи прокурорів, ініційовано відсторонення слідчого, надано письмові вказівки), слідчими і прокурорами внесено відомості до ЄРДР та розпочато 23 кримінальних проваджень, надано копії прийнятих процесуальних рішень заявникам і можливість ознайомитися з матеріалами кримінальних проваджень, за результатами проведених службових перевірок підтверджено порушення 22 посадовими особами процесуальних прав учасників кримінального провадження та службової дисципліни.

Під час провадження за зверненням адвоката Ш. в інтересах Н. щодо бездіяльності працівників поліції, що полягає у невиконанні судових рішень про повернення тимчасово вилученого майна під час досудового розслідування у кримінальному провадженні встановлено, що майно (грошові кошти) були вилучені під час обшуку 15.04.2019 за місцем проживання Н.

15.09.2020 слідчим суддею постановлено ухвалу про скасування арешту майна.

Незважаючи на вимоги частини четвертої статті 169 КПК України про необхідність повернення тимчасово вилученого майна у разі скасування арешту, а також ще дві ухвали слідчого судді від 28.07.2021 р. та від 17.06.2022 р., якими зобов'язано слідчого повернути вилучені грошові кошти, бездіяльність слідчих Національної поліції України щодо виконання вимог кримінального процесуального закону та судових рішень тривала майже упродовж двох років.

Завдяки наполегливому листуванню Секретаріату Уповноваженого з органами досудового розслідування та внесеному 20.07.2022 р. Уповноваженим поданням Голові Національної поліції України нарішті відновлено права Н, майно повернуто 17.08.2022 р. власнику, а за результатами проведеного службового розслідування підтверджено вчинення дисциплінарних проступків 10 службовими особами органів Національної поліції України різних рівнів.

Завдяки реагуванню Секретаріату Уповноваженого на звернення Т. про порушення його конституційних прав і свобод у зв'язку з тривалим (упродовж 15 років) здійсненням досудового розслідування, під час якого щодо заявника обирався запобіжний захід у виді тримання під вартою, і він чотири роки провів за ґратами, Київська міська прокуратура прийняла рішення про закриття кримінального провадження через відсутність в діянні складу кримінального правопорушення (на підставі пункту 2 частини першої статті 284 КПК України).

За результатами розгляду листа Секретаріату Уповноваженого від 02.11.2022 р. зверненням М. до Львівської обласної прокуратури щодо порушення прав заявника на здійснення досудового

розслідування упродовж розумного строку (досудове розслідування тривало майже 8 років) слідчим 10.11.2022 р. прийнято рішення про закриття кримінального провадження у зв'язку з відсутністю в діянні складу кримінального правопорушення на підставі пункту 2 частини першої статті 284 КПК України.

Чимало звернень (1003) у 2022 році надійшло з повідомленнями про свавілля працівників правоохоронних органів, які допускають порушення прав під час затримання, незаконне позбавлення волі, жорстоке поводження, порушення права на захист, утримання у неналежних умовах, неповідомлення родичів про затримання або арешт, нехтування вимогами законів.

Під час здійснення проваджень відповідно до статті 17 Закону України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини» за зверненнями про порушення працівниками СБУ прав і свобод громадян шляхом вилучення інформації, документів, опитування з'ясовано, що затримання М. проведено за місцем його роботи за 5 днів до початку досудового розслідування, а саме 19.03.2022 р., у кримінальному провадженні відомості про яке було внесено до ЄРДР 23.03.2022 р. Про затримання М. працівниками СБУ не було складено процесуальні документи відповідно до вимог частини п'ятої статті 208 КПК України, а також не повідомлено про затримання прокурора, родичів, орган (установу), уповноважений законом на надання безоплатної правової допомоги. Проведеним медичним обстеженням у М. виявлено перелом ребра.

За результатами провадження за зверненням адвоката Г. отримано відомості про те, що громадянина Г. було затримано працівниками СБУ 02.03.2022 за місцем проживання, понад дві доби його утримували без складання процесуальних документів, без можливості зв'язатися із захисником та побачення з ним.

Окрім того, місце перебування двох осіб, які мали спілкування з працівниками СБУ, на цей час невідоме.

Комітет ООН проти катувань розглядає насильницьке зникнення як форму катувань. У своєму рішенні відповідно до статті 22 Конвенції проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження або покарання (CAT/C/54/D/456/2011, далі — Конвенція) Комітет ООН вказав, що насильницьке зникнення тягне за собою численні порушення прав людини та невиконання державою-учасницею зобов'язань, що містяться в Конвенції, і що це само по собі є формою катування по відношенню до зниклої особи та по відношенню до родичів особи, що суперечить Конвенції.

За інформацією, що підтвердилась під час здійснення проваджень за зверненнями про порушення прав і свобод громадян, гарантованих Конституцією України, зокрема права на повагу до гідності, на свободу та особисту недоторканність, на професійну правничу

допомогу, на недоторканність житла, а також вимог норм КПК України, які визначають права учасників кримінального провадження, направлено подання Генеральному прокурору для реагування відповідно до закону.

Як наслідок, за всіма заявами і повідомленнями про протиправні дії працівників правоохоронних органів, що мають ознаки кримінальних правопорушень, відомості повинні бути внесені до ЄРДР, та проведено розслідування.

Справжнім викликом для усієї системи правосуддя стала робота в умовах війни. Коректив зазнали усі сфери суспільних відносин. Це торкнулося також здійснення правосуддя.

Право на доступ до судових рішень

Закон України «Про доступ до судових рішень» наразі не містить такої підстави обмеження доступу до ЄДРСР, як загрози кібератак, запобігання загрозам життю і здоров'ю суддів та учасників судового процесу, введення на всій території України чи окремих її частинах воєнного чи надзвичайного стану.

З метою додержання принципу правової визначеності законодавства Мін'юсту було запропоновано розглянути можливість щодо розроблення законопроекту про доповнення частини четвертої статті 4 Закону України «Про доступ до судових рішень» нормою щодо можливості обмеження права вільного користування офіційним вебпорталом судової влади України на період дії правового режиму воєнного або надзвичайного стану. У серпні 2022 року Мін'юст поінформував, що пропозиції будуть враховані під час підготовки законопроектів, спрямованих на вдосконалення порядку здійснення судочинства.

1 листопада 2022 р. Кабінетом Міністрів України у Верховній Раді України зареєстровано законопроект «Про внесення змін до розділу XII "Прикінцеві та перехідні положення" Закону України "Про судоустрій і статус суддів" щодо забезпечення здійснення правосуддя в умовах воєнного стану» (реєстр. № 8168), яким, серед іншого, пропонується визначити положення, що на період дії воєнного або надзвичайного стану ДСА України може бути обмежено право вільного користування офіційним вебпорталом судової влади України для захисту інформації, яка на ньому міститься.

Водночас наразі правова невизначеність законодавства не усунута.

Правомірність обмеження права на свободу та особисту недоторканність

З-поміж усіх процесуальних кодексів найбільших змін у зв'язку зі збройною агресією проти України та введенням воєнного стану зазнав КПК України. Зокрема, у квітні 2022 року Верховною Радою України було ухвалено Закон України «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо удосконалення порядку здійснення кримінального провадження в умовах воєнного стану», яким, серед іншого, було визначено, що у разі введення воєнного стану та якщо наявні випадки для затримання особи без ухвали слідчого судді, суду, визначені статтею 208 цього Кодексу, або виникли обґрунтовані обставини, які дають підстави вважати, що можлива втеча з метою ухилення від кримінальної відповідальності особи, підозрюваної у вчиненні злочину, — уповноважена службова особа

має право без ухвали слідчого судді, суду або постанови керівника органу прокуратури затримати таку особу і строк такого затримання не може перевищувати 216 годин з моменту затримання, який визначається згідно з вимогами статті 209 цього Кодексу.

Уповноваженим було наголошено, що відповідно до статті 29 Конституції України гарантується право кожного на свободу та особисту недоторканність. Ніхто не може бути заарештований або триматися під вартою інакше як за вмотивованим рішенням суду і тільки на підставах та в порядку, встановлених законом. У разі нагальної необхідності запобігти злочині чи його перепинити уповноважені на те законом органи можуть застосувати тримання особи під вартою як тимчасовий запобіжний захід, обґрунтованість якого протягом сімдесяти двох годин має бути перевірена судом. Затримана особа негайно звільняється, якщо протягом 72 годин з моменту затримання їй не вручено вмотивованого рішення суду про тримання під вартою. Попри введення в Україні воєнного стану, гарантоване статтею 29 Конституції України право не може обмежуватися в умовах воєнного стану.

Відтак Уповноваженим було акцентовано увагу на необхідності приведення норм пункту шостого частини першої статті 615 КПК України у відповідність до Конституції України, та у липні 2022 року надіслано лист до Комітету Верховної Ради України з питань правоохоронної діяльності щодо необхідності усунення суперечності положень статті 615 КПК України в частині правомірності обмеження права кожного на свободу та особисту недоторканність.

Верховною Радою України було прийнято Закон України «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо удосконалення окремих положень досудового розслідування в умовах воєнного стану» від 27.07.2022 р. № 2462-IX, яким вказану проблему було вирішено.

Водночас потребує вирішення питання пристосування процесуального законодавства до умов воєнного стану.

Відсутність правового регулювання, яке передбачало б можливість поновлення та продовження процесуальних строків на підставі обставин, зумовлених введенням воєнного або надзвичайного стану в Україні

За результатами експертного аналізу чинного законодавства та вивчення судової практики різних інстанцій Уповноваженим виявлено відсутність правового регулювання, яке передбачало б можливість поновлення та продовження процесуальних строків на підставі обставин, зумовлених введенням воєнного або надзвичайного стану в Україні.

Вказану проблему частково намагалися вирішити Рада Суддів України та Верховний Суд. 02.03.2022 року Рада суддів України рекомендувала усім судам виважено підходити до питань, пов'язаних із поверненням різних процесуальних документів, залишення їх без руху, встановлення різних строків, по можливості продовжувати їх щонайменше до закінчення воєнного стану.

У наказі Голови Верховного Суду від 04.03.2022 судам рекомендовано також урахувувати, що запровадження воєнного стану на певній території є поважною причиною для поновлення

процесуальних строків.

Отже, для забезпечення можливості ефективного та своєчасного захисту прав, свобод та інтересів учасників судового процесу існує необхідність у внесенні змін до законодавства щодо поновлення та продовження процесуальних строків в умовах воєнного та надзвичайного станів.

Пропоновані зміни підтримуються Верховним Судом, Радою суддів України та Вищою радою правосуддя.

За результатами опрацювання пропонованих Уповноваженим змін Комітетом Верховної Ради України з питань правової політики повідомлено про те, що вказані пропозиції доведені до відома народних депутатів України — членів Комітету, які як суб'єкти права законодавчої ініціативи можуть врахувати їх у законодавчій роботі.

Наразі питання не знайшло свого законодавчого вирішення.

Відсутність правового регулювання, яке передбачало б можливість здійснення процесуальних дій у кримінальному провадженні у режимі відеоконференції під час судового провадження за допомогою власних технічних засобів учасників процесу

Уповноваженим було виявлено, що нормами КПК України не передбачено можливості проведення судового засідання в режимі відеоконференції з використанням власних технічних засобів, як то унормовано у цивільному, господарському й адміністративному видах судочинства.

Положення про порядок функціонування окремих підсистем Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи, що затверджено рішенням Вищої ради правосуддя від 17.08.2021 № 1845/0/15-21, не обмежує можливість проведення відеоконференції поза межами приміщення суду за допомогою власних технічних засобів окремим видом судочинства, а тому припускає можливість такого застосування і в межах кримінального процесу. Натомість така можливість у положеннях КПК України чітко не передбачена.

Поміж тим початок активних військових дій на території України змінив бачення судів до можливості проведення кримінального провадження у дистанційному режимі із застосуванням власних технічних засобів у кримінальному провадженні.

Верховний Суд у листі від 03.03.2022 № 2/0/2-22 «Щодо окремих питань здійснення кримінального провадження в умовах воєнного стану» рекомендував у випадках, якщо через об'єктивні обставини учасник кримінального провадження не може брати участь у засіданні в режимі відеоконференції зв'язку за допомогою технічних засобів, визначених КПК України; як виняток можна допускати участь такого учасника в режимі відеоконференції зв'язку за допомогою інших засобів, при цьому треба звернути увагу на роз'яснення такому учаснику його процесуальних прав та обов'язків.

Такий підхід наразі є зрозумілим, адже судді стикаються з вимушеними тривалими перервами у судовому провадженні через перебування обвинувачених, свідків, експертів на тимчасово

окупованих територіях, неможливістю допиту свідків, експертів через невстановлення їх фактичного місцезнаходження, внутрішнє переміщення осіб тощо.

Тому, незважаючи на те, що рекомендації, викладені у листі Верховного Суду, не можуть собою підмінювати положення чинного законодавства, вказані рекомендації стали активно використовуватись у судовій практиці. Кримінальний процес почав проводитися із застосуванням власних технічних засобів прокурорів, адвокатів, свідків та інших учасників судового провадження. Для проведення судового засідання почали використовувати програми «EasyCon», «ZOOM» та інші.

Понад це, відповідно до Стратегії розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства на 2021–2023 роки, що затверджена указом Президента України від 11.06.2021 № 231/2021, серед заходів покращення доступу до правосуддя визначено необхідність розвитку електронного судочинства.

З огляду на вказане Уповноваженим у жовтні 2022 року було надіслано лист до Комітету Верховної Ради України з питань правоохоронної діяльності з пропозицією розробити законопроект, який передбачав можливість здійснення процесуальних дій у кримінальному провадженні у режимі відеоконференції під час судового провадження за допомогою власних технічних засобів учасників процесу.

У листопаді 2022 року Комітет Верховної Ради України з питань правоохоронної діяльності поінформував, що 23.11.2022 у Верховній Раді України зареєстровано проект Закону України «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо забезпечення поетапного впровадження Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи» (реєстр. № 8219), яким серед іншого вносяться зміни до статті 336 КПК України, якими передбачається можливість проведення процесуальних дій у режимі відеоконференції під час судового провадження з використанням власних технічних засобів.

Наразі питання законодавчо не врегульовано.

Відсутність правового регулювання, яке передбачало б надання інформації про діяльність Кваліфікаційно-дисциплінарної комісії прокурорів

Відповідно до Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо першочергових заходів із реформи органів прокуратури» щодо окремих аспектів дії перехідних положень» від 15.06.2021 року № 1554-IX відновлено дію окремих положень Закону України «Про прокуратуру» в частині формування складу відповідного органу, що здійснює дисциплінарне провадження, визначення його повноважень.

17.09.2021 відповідно до пункту 4 частини першої статті 74 Закону України «Про прокуратуру» Комітетом Верховної Ради України з питань правоохоронної діяльності погоджено призначення Уповноваженим трьох членів відповідного органу, що здійснює дисциплінарне провадження. 20.09.2021 року наказом Уповноваженого було призначено вказаних членів.

Відтак, 20.09.2021 року було сформовано його повноважний склад. Згідно з рішенням органу

від 26.10.2021 року № 163п-21, днем початку його діяльності було визначено 03.11.2021 року. До складу відповідного органу, що здійснює дисциплінарне провадження, входять одинадцять членів, з яких трьох членів призначає Уповноважений Верховної Ради України з прав людини за погодженням з комітетом Верховної Ради України, до предмету відання якого належить організація та діяльність органів прокуратури.

28.08.2021 року всеукраїнською конференцією прокурорів прийнято Положення про порядок роботи відповідного органу, що здійснює дисциплінарне провадження.

Однак процедура та механізм, за допомогою яких Уповноважений може отримувати інформацію про діяльність призначених за його квотою членів відповідного органу, що здійснює дисциплінарне провадження, відсутні. Отож питання потребує нормативного врегулювання.

Право на справедливий та упродовж розумного строку судовий розгляд кримінального провадження

Викликом для забезпечення правосуддя у кримінальних провадженнях стала неможливість передачі судових справ після зміни їх територіальної підсудності із судів, що знаходяться в районі проведення бойових дій чи на тимчасово окупованій території.

Під час розгляду звернень ув'язнених, які утримуються у державних установах «Миколаївський слідчий ізолятор», «Черкаський слідчий ізолятор», «Запорізький слідчий ізолятор», про необґрунтоване продовження строку тримання їх під вартою, зволікання з розглядом судами обвинувальних актів по суті висунутого їм обвинувачення у зв'язку з неможливістю передачі судових справ після зміни їх територіальної підсудності із судів, що знаходяться в районі проведення бойових дій чи на тимчасово окупованій території, до судів, яким визначено підсудність, виявлено проблему, що потребувала правового врегулювання, а саме нормами КПК України не було визначено механізму відновлення матеріалів кримінального провадження, що перебувало у провадженні суду, але не завершилося ухваленням вироку. Така правова невизначеність створювала умови порушення права на справедливий та упродовж розумного строку судовий розгляд, гарантованого статтею 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод.

З огляду на вказане, 20.10.2022 р. до Комітету Верховної Ради України з питань правоохоронної діяльності Уповноваженим було надіслано лист до законопроекту від 27.06.2022 № 7494 «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо уточнення положень про відновлення втрачених матеріалів кримінального провадження, скасування запобіжного заходу для проходження військової служби в умовах воєнного стану» з пропозиціями для врахування під час підготовки законопроекту до другого читання. Зокрема, було запропоновано внести зміни до статті 615-1 КПК України шляхом доповнення положеннями про те, що відновленню підлягають втрачені матеріали кримінального провадження, в якому обвинувальний акт, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру, клопотання про звільнення особи від кримінальної відповідальності направлено до суду, проте підготовче судове засідання не відбулося; судовий розгляд розпочато, проте рішення суду за результатами його розгляду не ухвалено; судом ухвалено рішення, проте воно не набрало законної сили.

Пропозиції Уповноваженого Верховною Радою України були враховані у повному обсязі. Закон набрав чинності 11.12.2022.

Отже, на законодавчому рівні забезпечено можливість для відновлення втрачених матеріалів та усунення об'єктивної причини порушення права на судовий розгляд кримінального провадження у розумні строки.

Рекомендації

Верховній Раді України забезпечити розгляд та прийняття:

- проекту Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо вирішення проблеми надмірної тривалості цивільного, господарського та адміністративного провадження» (реєстр. № 8083);
- проекту Закону України «Про внесення змін до розділу XII "Прикінцеві та перехідні положення" Закону України "Про судоустрій і статус суддів" щодо забезпечення здійснення правосуддя в умовах воєнного стану» (реєстр. № 8168);
- проекту Закону України «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо забезпечення поетапного впровадження Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи» (реєстр. № 8219).

Комітету Верховної Ради України з питань правової політики ініціювати розроблення та внесення на розгляд Верховної Ради України Закону України про внесення змін до Кодексу адміністративного судочинства України, Цивільного процесуального кодексу України та Господарського процесуального кодексу України щодо здійснення судочинства в умовах воєнного чи надзвичайного стану в частині поновлення та продовження процесуальних строків в умовах воєнного та надзвичайного станів.

Міністерству юстиції України розробити та внести на розгляд до Кабінету Міністрів України законопроект щодо внесення змін до Закону України «Про органи та осіб, які здійснюють примусове виконання судових рішень і рішень інших органів» в частині скасування дії підпункту 3 пункту 61 розділу IV «Прикінцеві та перехідні положення».

Державній судовій адміністрації України розробити проект нормативно правового акту, положеннями якого унормувати питання передачі судових справ з судів, розташованих на територіях ведення бойових дій, територіальна підсудність яких зазнала змін.

Офісу Генерального прокурора:

- витребувати та вивчити інформацію щодо осіб, які утримуються під вартою у державних установах «Миколаївський слідчий ізолятор», «Черкаський слідчий ізолятор», «Запорізький слідчий ізолятор», у кримінальних провадженнях, матеріали яких втрачені, та з метою усунення і запобігання порушенням їхніх прав на справедливий упродовж розумного строку

судовий розгляд справ й особисту свободу забезпечити подання клопотань про відновлення матеріалів втрачених кримінальних проваджень;

- організувати проведення органами прокуратури перевірок додержання законів під час розгляду у 2022 році уповноваженими особами заяв і повідомлень про неправомірні дії у період воєнного стану працівників правоохоронних органів, що мають ознаки кримінальних правопорушень.

- внести зміни до Положення про порядок роботи відповідного органу, що здійснює дисциплінарне провадження (в редакції, прийнятій всеукраїнською конференцією прокурорів 28.08.2021 року), якими передбачити механізм, що забезпечуватиме Уповноваженому отримання інформації про діяльність призначених за його квотою членів Кваліфікаційно-дисциплінарної комісії прокурорів.